

החינוך

דו-ירחון לדברי פדגוגיה ופסיכולוגיה

יוצא לאור על ידי הסתדרות המורים בישראל

תוכן הענינים

עיון ביצירתו של ש"י עגנון

עמוד	
113	צביון הלשון ב"אגדת הסופר" — זושא שפירא
121	"עם כניסת היום" לש"י עגנון — יעקב בהט
128	דרכי עיצוב הגיבור ב"תמול שלשום" — חביבה יונאי
135	שינויים בלשונו של עגנון בנוסחי "תמול שלשום" — ד"ר יעקב מנצור
143	דמות הילד בכמה מסיפורי עגנון — נחמה ניר
147	למהות השתיקה של גבורי עגנון — דב לנדאו
152	הדים למאורעות הזמן ביצירת ש"י עגנון — יוסף שה-לבן
155	מדרש-עגנון — ישראל מ. תא-שמע
163	מעשה במטרוניטא אחת — דינה שטרן

דרכי הוראה בסיפורי ש"י עגנון

172	ש"י עגנון בביה"ס היסודי — מאיר וייל
179	יצירות עגנון בביה"ס התיכון — אשר א. ריבלין
186	העמקה בלשון סיפורי עגנון — יונה פרנקל
	מגמות בביקורת על יצירת ש"י עגנון ומשמעותן
195	להוראת יצירותיו — יהודה פרידלנדר
199	הוראת הסיפור "פרנהיים" לעגנון — מלכה שקד
207	עגנון ושיגרת הוראת הספרות — מאיר ארליך וצבי אביאל

החינוך בתפוצות

213	על חינוך יהודי והזדהות קבוצתית — ד"ר ליאון ס. פרץ
218	אשליות? ... — דוד הרדן
222	שעות מיפנה בחינוך היהודי בבואינוס-איירס — נפתלי יעקב הבר
224	ארץ-ישראל בתקופת המקרא

סקירת ספרים

	מורה לתניך קורא בספרה של ד"ר נחמה לייבוביץ, "עיונים בספר בראשית" / אהובה רון ;
	ידע-עם של עדות המזרח / דוד בנבישתי ; אמיתו של איש החינוך / ירון פולני ;
227	"דיני חינוך" לרות סטנר / דוד אלוני

היצירים בחוברת, מעשה ידי דן ארנוג, הועתקו מספרן של ח. נמליך וד"ר צ. דנין
 "אצותיים בישראל", הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה. ברשות המחברות, ועל כן נתונה

להן תודת המערכת.

הוראת הסיפור „פרנהיים“ לעגנון*

הקובץ „עד הנה“ השאלה הראשונה היא מה מכלל הבעיות השונות שנתייחס אליהן בניתוח הסיפור נעלה לפני התלמידים בשיעור ומה לא נעלה אלא ברמז בלבד. שאלה שניה היא כיצד נעלה את הענינים, בין בשיעור ובין מחוצה לו. הערות רבות שבניתוח הסיפור עולות כעני-נים העומדים בפני עצמם, עשויות לעלות כבדרך אגב במהלך השעורים וטוב שהמורה ינצל צורה טבעית זו של הצגת הדברים ויתמקד בשתיים או שלוש נקודות מרכזיות.

מובן שלצורך זה חייב המורה לקבוע מה בעיניו מרכזי וחיוני להבנת הסיפור. ממילא מתחייב מכאן שהמורה יבוא לשיעור כשהוא מצויד בתפישה כוללת של הסיפור עם שישאר פתוח לאפשרות של סטיות או הצגה שונה שלה בפני התלמידים, בהתאם למהלך הדיון בכיתה ולרמת התפיסה של התלמידים. להלן הצעה לשלו-שה שיעורים בהוראת הסיפור „פרנהיים“.

ש ע ו ר ר א ש ו נ

עקיבה אחר עיצובו של גיבור הסיפור „פרנהיים“ עשויה לשמש כעין ציר דידיקטי מוצלח בהוראת הסיפור. תוך כדי כך ניתנת למורה האפשרות להצביע על גילויים היקפיים של הסיפור, כגון המבנה והבעיה המרכזית. ועל גילויים קטנים רבים כגון דרכים בעיצוב, דרך השימוש במוטיבים, השימוש בדיאלוג, מורכבות הלשון ועוד.

נקודת המוצא לדיון תהיה ראייה של מבנה הסיפור בקווים עיקריים. שאלת המורה תבון להעמדת שני ענינים בולטים במבנה הסיפור: האחד הוא המסגרת המעגלית של הסיפור בעימות המשפט הפותח והמשפט המסיים, והשני הוא המבנה המתפתח בתוך מעגל זה — מפגישה

הוראת סיפורי עגנון היא הזדמנות חשובה להעמיד את התלמידים בפני יצירה ספרותית מעולה, ומטרה זו דין שתהא עומדת בראש מטרו-תיו של המורה לספרות. יצירת עגנון, בין הקצרה ובין הארוכה, מחייבת את הקשבה מתמדת לכל המצוי לא רק בשורות הכתובות אלא גם ביניהן, ומיצויה של היצירה אינו ניתן בלי תשומת לב קפדנית לגילויים האמנו-תיים הרבים המשוקעים בה. קשה ביותר למצות דרך הוראה רומן עגנוני. בהוראת הרומן מועתק הדגש ממילא מהדיון בגילויים הקטנים אל הדיון בגילויים הגדולים כגון אל הפרובלמטיקה המקפת, הבעיות המבניות הרחבות, ואילו לדיון מפורט אי אפשר להגיע אלא בדרך ההדגמה בקטעים נבחרים בלבד.

רבים יותר הסיכויים למיצוי שלם של טכסט עגנוני בהוראת סיפוריו הקצרים. בסיפור קצר יכול המורה לעיין בפכים אמנותיים קטנים שב-עיצוב הספרותי בלא שיצטרך לנתקם ממסגרתם הספרותית השלימה. אדרבא, בהוראת הסיפור הקצר יכול המורה להגיע לכלל קריאה טובה של שורה, של דף, של פרק ושל הסיפור השלם תוך כדי הצבעה מתמדת על זיקת הגומלין שבין כל אלה. אך כמובן שגם כאן, כמו בכל יצירה מורכבת, מן ההכרח לנעוץ בין הוראה ממצית למרמזות. מגמתנו במאמר זה היא לבדוק הלכה למעשה הוראת אחד מסיפוריו הקצרים והמעולים של עגנון.

בחרנו לשם דוגמא ב„סיפור פרנהיים“ מתוך

* חלק מהשעורים ניתן בכתה העליונה של ביה"ס התיכון שליך האוניברסיטה במסגרת ימי עיון למורים תיכוניים שהתקיים בירושלים בחנוכה תשכ"ו.

לוג. תיאורים באמצעות עצמים ובאמצעות תנועות שכיחים בסיפור זה. בפרקנו מאופיין היינץ שטיינר לא במעט על ידי הציגרה שבפיו (כשם שפרנהיים מאופיין ב„ציגרלו“ שלו). בתחילה:

„נשמע ריחה של הציגרה הטובה שבפיו“ — הצרוף הבלתי תואם (סינאסטזיה), „נשמע ריחה“ מכוון את תשומת לבו של הקורא מראש אל הציגרה ואל מה שיאמר בה גם לאחר מכן, עם שהוא קובע במקום זה התרשמות שהיינץ שטיינר מעשן בקול, במציצה. נוצרת, איפוא, התודעות חושיית ראשונה בין הקורא לבין שטיינר. לאחר מכן אנו שומעים: „ניער היינץ את אפר הציגרה לתוך הכוס של מי פטלים ואמר“ (עמ' שכ"ה). הקורא זוכר שכוס זו היא כוסו של פרנהיים וממילא מתפרשת התנהגותו של שטיינר כגסות. תיאור זה בא לפני תחילתו הממשית של הדיא-לוג, אך גם באמצע הדיאלוג מעמיד המספר את המעשה באפר הציגרה ובמאפרה הנדרשת, במג-מה דומה. הציגרה, כמו מעשה קיפול הלבנים של גרטרוד בפרק השני, מהווה אמצעי לעקוף את עיקרו של הדיאלוג, אך עם זאת הוא חושף את המנטאליות של הדמות; הוא כשלעצמו מוכן לנער אפר בכוס של זולתו או על השטיח, אך לאשתו הוא אומר, „שכאן במקום זה צריכה מאפ-רה להיות עומדת תמיד“.

המימיקה והתנועות של הגבור אף הן מעצבות ומעריכות אותו כאחד. מראשית בואו של שטיינר אפשר לעמוד על תנועות מעצבות בולטות: הריהו ועום, מתמלא תמיהות מתוך שאינו יודע לחייך, מושיט ראשי אצבעות במקום יד לשלום. כנגדו מעוצב פרנהיים בתנועות הפוכות לאלו וכך מועלה ניגוד חריף בין שני הגבורים, עוד לפני שניתנת להם רשות הדיבור בשם עצמם. פרנהיים מעוצב עפ"י גילויים פזויים אחדים שבו, ונעמוד על שנים מהם:

1. „פרנהיים הלוּבן שבעיניו האדים כאילו נתבקע ויצא ממנו דם“ (שכ"ו).
2. „פרנהיים הגביה עיניו ונתאמץ להביט בפני גיסו. אותה שעה לא היו פניו של זה יפות להסתכל בהן. הוריד את ראשו והשפיל את עיניו וישב ברוח נמוכה“ (שכ"ז).

לפגישה, משיחה לשיחה, כשבכולן עובר הגיבור הראשי, ואילו הדמויות העומדות מולו (בכל פרק — דמות אחרת) מתחלפות בסדר ידוע, מהרחוקה ביותר (השוערת) ועד הנוגעת ביותר בגבור ובבעייתו (אינגה).

לאחר ראיית שני יסודות מבניים אלה מן הראוי לבדוק מה המשותף ביניהם. בשני קווים אלה מתבררת מגמה של הבלטת מצבו הטראגי של הגבור. הקו הראשון מכוון את הקורא אל הבנת הסיטואציה של העמידה מול דלת נעולה, ההופכת ממצב נתון מבחוץ למצב שהגיבור מקבלו על עצמו אף מבפנים, באופן שממילא יהא עלינו לבדוק מה הם השלבים שהובילו לקראת התפתחות זו. הקו השני מעלה בידוד גובר והולך של הגבור מהעולם החברתי שהוא נתקל בו.

שני הקווים כאחד חושפים בדרך מעמיקה מה שנרמזו כבר על-פי שם הסיפור „פרנהיים“. המו-רה יכול למעשה לפתח את הדיון בהסברת השם („פרנהיים“ — הרחוק מן הבית), ולהעמיק ממנה אל בדיקת התופעות המבניות האחרות שצוינו, או ללכת בדרך ההפוכה — מן התופעות שצוינו אל השם המסכם. ברם, ניתוח שמו של הסיפור יכול להעשות בהעלם אחד עם עיקר הניתוח של הדב-רים שצוינו, שכן רק בכך חשיבותו.

לאחר בדיקה זו נעבור בקריאה מעמיקה יותר אל הסיפור. אם הדגשנו בקוים דלעיל שקיימת התפתחות בעיצוב מצבו הטראגי של הגיבור, כדאי לבדוק מעתה כמה מן השלבים שבגוף הסיפור, שיש בהם כדי להעמיק את הבנתנו. לצורך זה הרינו נותנים שלושה קטעי מפתח, שיידונו כל אחד בשיעור כשלעצמו. הראשון הוא מתוך הפגישה שבין פרנהיים לבין גיסו שטיינר, בעמ' שכ"ה, מראשית פרק ג' ועד אמצע עמ' שכ"ז.

לפי התפתחות הדברים בסיפור „פרנהיים“, שהיא מן העקיף אל הישיר, מהווה הפרק השלישי חישוף חריף ביותר של הבעיות ושל הניגודים בין הדמויות. הכוונה להציג דברים בהריפותם מתבטאת בהרחבתו של הדיאלוג במידה ניכרת, אולם היא ניכרת גם בתיאורים הנוספים על הדיא-

נגו בכ שאתה לא תבקש לשום מעצורים” (עמ’ שכ”ח). ויש לראות שגם בגילוי זה עדיין נשאר שטיינר צמוד לדרך ההבעה ה„אגדית” כביכול („אותה הנערה...”) כיוון שהיא משמשת בידו אמצעי של כיסוי והשתמטות מדברים גלויים.

עיקרו של הקונפליקט הוא בהגדת שתי תפיסות. שני סולמות ערכים. ביותר חשובה כאן תפיסת ה„זמן” ע”י שני הגבורים.

מלכתחילה מדגיש שטיינר ש„בשנתה משהו בעולם” (שכ”ה) ולאחר מכן הוא חוזר ומפרש: „ואתה וורנר שמע, אם אתה לא הגדת לך אגיד לך אני העולם שהנחת בשעת המלחמה נשתנה ואף עיקר עניינינו נשתנה” (שכ”ז).

בשעת ההסבר הריהו מוסיף ומפרש את תפיסתו: „הרי שכבר מתחילתו לא היה הזיווג זיווג, אלא מה שהיה היה. מכל מקום אין צורך שיהא כל הימים כך.” — שטיינר עומד איפוא על עיקרון השינוי בזמן ועל ההכרח להתאים את מהלך החיים האנושיים לשינוי הזמן.

כנגדו עומד פרנהיים בתודעת-זמן שונה לחלוטין. במשך הסיפור הריהו מזכיר כמה וכמה פעמים את סבלותיו הקשים בהיותו בשביה. אף את הילד זיגי אין הוא פוטר מהזכרה זו. מה שאירע בשביה, לדידו, הריהו פרשה קשה שכל היזכרות בה מלווה בהבלטה פאתטית סגנונית כלשהיא, בין שהמדובר בדבריו אל זיגי ובין שהמדובר בדבריו אל שטיינר. נר. בחזרתו מצפה הוא למצוא עולם שהמלחמה כמו פסחה עליו, אותו סדר-חיים ואותן נורמות של התנהגות שהכירם קודם למלחמה. הריהו מדבר בשם ה„שכל” ובשם „דרכו של עולם”, כשהוא בא לתבוע את המשכן של אותן נורמות. פרנהיים אינו מכיר, איפוא, ששינוי בזמן מחולל שינוי בסולם הערכים של בני האדם, ואם לגביו כך — לגבי אלה שלמעשה לא השתתפו במלחמה, לא כל שכן.

בדומה להתייחסות אל מושג הזמן ניכרת התייחסות שונה אל מושג החופש של האדם, ובמקרה שלנו של האשה. שטיינר מצהיר כמה וכמה פעמים הצהרה ליבראלית; „איננה ברשות עצמה עומדת ואין אנו עוקבים אחר פגיעותיה

התיאור הראשון מעלה דמות הנתונה במצב של פגיעה חמורה. התיאור השני מעלה דמות חלשה, חסרת אוניס. שתי הארות אלה, כשהן צומחות על רקע הפגישה עם היינץ שטיינר מעבידות את האשם למצב במידה מרובה לשטיינר עצמו, דהיינו, אעפ”י שיתכן מאד שפרנהיים באשר הוא, הינו אדם פגיע וחלש, הרי מיקומן של הארות אלה בטקסט קובע את אשמתו של שטיינר. בדרך זו אין המספר רק מעצב את גיבורו ריו אלא גם מחווה דעתו עליהם.

אך עיקר עיצוב הקונפליקט בין השנים הוא בתחום הדיאלוג. כמו לגבי גרטרוד, כך גם כאן, מתגלה עולמם של הגבורים בתחום הדיבור באופן שונה מאשר בתחומי עיצוב אחרים. פרנהיים דורש בשלב מוקדם למדי הסבר לסיטואציה האישית שלו. מתגלים בו קווים שלא נתגלו בדרכי עיצוב אחרות: הריהו אירוני ביחס להיינץ וביחס לאיננה, ותובע בתקיפות הסבר מפורש משטיינר המיתמם ומדבר בהכללות.

„כתבתי שאבוא ביום פלוני בשעה פלונית, וברכבת פלונית וכשבאתי מצאתי את בית הנתיבות שומם. באמת לא היה בית הנתיבות שומם. אדרבא, היה הומה מהמוניות המוניות שבאו להקביל את פני אחיהם ובניהם ובעליהם שחזרו מן המלחמה ואילו וורנר פרנהיים ששפך את דמו במלחמה והיה שבוי בידי האויב ועשה שנה בבית השבי לא נמצא אדם שיבוא להקביל את פניו” (עמ’ שכ”ה-שכ”ו).

האירוניה בולטת גם במשפט הבא: „מה אתה סבור היינץ גיסי, אם היתה איננה באה? כלום דבר זה רחוק מן השכל?” (שם) והתקיפות משתמעת גם בתיאור הבא: „בפתאים הגביה את קולו ושאל בזעף היכן איננה?” (שכ”ו).

שטיינר מתגלה כאן אף הוא שלא כדרך שנתגלה קודם. הריהו לחוץ ודבריו מאולצים, עד שבסופו של דבר הוא נאלץ למסור „הסבר”. ודרכו תחילתה כ„מעשה” סתמי כביכול על דרך סיפור אגדה ורק לאחר לחץ נוסף מצד פרנהיים („וכי מטעם זה בלבד?” — שכ”ז) הריהו מוסר מהו החיים האמיתיים, „ובכן אותה האיש שאותה בערה היתה מיועדת לו נמצא חי ואנו תולים בטחו-

ואף אותך וורנר אני מייעץ אל תעקוב אחר מע-
 שיה". (שכ"ו). וכן: „אם איננה רוצה לראותך
 אנו לא נעכב בידה" (שכ"ח), וכן: „איננה
 ברשות עצמה עומדת ומותרת לעשות מה שלבה
 חפץ" (שכ"ט).

כנגדו טוען פרנהיים בעד קשר של אהבה
 ושל חובה שבין איש לאשתו. קשר שהוא מתורץ
 תחילה בשם „דרכו של עולם" (שכ"ו), ולאחר
 מכן בשם דרכו האישית של פרנהיים („למה אתה
 מתכוון, צעק ואמר, שאתה אומר אל תעקוב אחר
 מעשיה. כמדומה אני שעדיין יש לי רשות כלשהוא
 עליה" (שכ"ו). כדאי לשים לב גם למשחק המלים
 „רשות" ו„רשות עליה", שהראשונה מציינת (בפי
 שטיינר), „עצמאות" והשנייה מציינת (בפי פרנ-
 היים) „שליטה".

לפנינו איפוא מערכת נורמות נוגדות. שטיינר
 מדבר בשם קידמה וחופש הפרט, ואילו פרנהיים
 מדבר בשם שמירה על הקיים ובשם התקשרות
 מחייבת.

ברם, כאמור, עיצוב הדמויות בדיאלוג הנו
 חלקי בלבד. מן הראוי לבדוק דרכי-עיצוב נוספות.
 לאחר שטוען שטיינר „ואף אותך וורנר אני
 מייעץ אל תעקוב אחר מעשיה" (שכ"ו), מאיר
 המספר את מחשבתה של גרטרוד המתפעלת
 מתקיפות דבריו של בעלה וחשה משום כך דווקא
 בקשר אליו. („זהו גבר זהו גבר" וכר', „בלילה
 אגלה לו את סודי שילד חדש מוכן לו" — שכ"ו).

לאחר מכן אומר שטיינר, שטען בשם חופש ההת-
 נהגות ביחס לאיננה, דברים שהם היפוכם הגמור
 של טענתו. הריהו מונע בעד גרטרוד מללכת
 כשהיא מבקשת לילך, ואומר: „שבי במקומך
 גרטרוד, אם אין את מתאוה לשמוע דבריו של
 זה שמא את מתאוה לשמוע דברי אני" (שכ"ז).

פנייתו אליה מתבטאת בגערה בענין חסרון מאפ-
 רה בלבד. הקורא תופש איפוא מתוך ההקשר
 ששטיינר זה הטוען לחופש לאשה — נוהג אחרת
 בחייו האישיים. כמו כן נראה ששטיינר זה. הטוען
 לשינוי ערכים אינו פטור ממוסכמות אלא שענינו
 אינו התנהגות מוסרית אלא התנהגות חברתית-
 נימוסית. („כאן במקום זה צריכה מאפרה
 להיות עומדת תמיד" — עמ' שכ"ז).

הארה נוספת החשובה אף היא הן לגבי העי-
 צוב והן לגבי קביעת העמדה כלפי הדמויות, היא
 ההארה העיסקית. בתוך טענותיו הכלליות של
 שטיינר, שכבר הובאו לעיל, עולה עמדתו העיס-
 קית של המדבר. מלכתחילה אומר לו פרנהיים
 בהטחה אירונית „יודע אני שהאדון שטיינר אדם
 גדול אדם מוטרד בעסקים הרבה שבשבילם
 פטרוהו אפילו מחובת המלחמה" (עמ' שכ"ו) —
 הטון שבו נאמרים הדברים מגלה עמדה ביקור-
 תית כלפי שטיינר אך עדיין היא בגבול התיח-
 סותו של פרנהיים בלבד. לאחר מכן, משמנתח
 שטיינר את פרשת „מעשה בנערה בת-טובים"
 (שכ"ז) דהיינו, את פרשת איננה — פרנהיים,
 הריהו מגלה מצידו יחס עדין לפרנהיים. את פרשת
 אהבת פרנהיים לאיננה הוא מכנה בשם „היטפ-
 לות" ואף פוגע בו בעלבון מפורש. לאחר מכן,
 כשהוא מפרש עצמו יותר, הריהו מוסיף הערה
 המנמקת את עמדתו העויינת כלפי פרנהיים
 מנקודת מבטו העיסקית: „רואה אתה וורנר
 שאיני מזכיר לך לא מעילת כספים ולא חילול
 שם הפירמה שנתחלל על ידך" (עמ' שכ"ח).

בשלב זה נעשה האנטאגוניזם בין השנים מחוור
 יותר. נוספת לכך הערתו העיסקית האחרונה של
 שטיינר, שעל פיה מסתבר ששאלת פרנהיים כבר
 נידונה מבחינה עיסקית עוד לפני השיחה.

מכלל הערותיו של שטיינר כאיש-עסקים
 מסתבר, שפרנהיים לא היה חתן רצוי מלכתחילה
 ואי-ההסכמה כלפיו הלכה ונתחזקה עד שתולים
 בו „מעילת כספים" ו„חילול שם הפירמה", בעוד
 שכנגדו היה קרל ניס חתן רצוי מלכתחילה
 (וכדאי לשים לב להדגשות: „מעשה בנערה בת
 טובים שהיתה מיועדת לאדם אחד" בעוד שעל
 נישואי פרנהיים ואיננה אומר שטיינר: „הרי
 שכבר מתחילתו לא היה הזיווג זיווג"). עם הופעת
 קרל ניס שמה איש העסקים לשלח את פרנהיים
 בתוספת העניקה כספית ולסיים בכך את הפרשה.
 ע"פ צירופי דברים אלה נראות שאר הטענות
 שהועלו, כגון הטענה ש„השתנה משהו בעולם"
 וכן ש„איננה ברשות עצמה עומדת". כמופרכות.
 בסופו של דבר מעוצב שטיינר כאיש עסקים שקול
 ומדוד.

ש ע ו ר ש נ י

בהוראת הקטע הראשון ניתנה למורה הודמ-נות להצביע על מורכבות בדרכי עיצוב האדם בסיפור של עגנון, בהוראת הקטע השני קיימת אפשרות להעמיד את התלמידים בפני דרך ה„הע-מקה” של עיצוב זה באמצעות מוטיבים ופיתוחם בגוף הטקסט.

יחידת הוראה מהווה החלק האחרון בסיפור, מעמ' של"ג ועד לסוף הסיפור.

בפרק האחרון מוענק ליצירה ולדמות הגיבור הראשי מימד חדש. פרנהיים משמיע דברים מפו-רשים יותר, מכללם ניכר שזיקתו כלפי ההווה הריאלי מעורערת לגמרי, בעוד שעולם עברו חי בו בתוקף.

„אמרה איננה: היכן היית כל השנים? אמר וורנר: דבר זה יודע אני על בוריו, אבל אם תשאלי אותי היכן אני עכשיו מסופקני אם אדע להשיב” (עמ' שכ"ט).

„אמר וורנר כבר אני הולך מביטה את במנ-עלי? ישנים הם אבל נוחים לרגל. ואת נגרתת אחר המודה וגוזזת את ראשך. אי אפשר לומר שאין זה נאה, אלא כשהיה כל שערך בראשך היה נאה יותר. אימתי מת התינוק? הייתי על קברו וראיתי את מצבתו ושכחתי את התאריך.” (עמ' של"ג).

גם איננה, בדומה לשטיינר, חיה בהווה, ועל כן היא דוחה את סיפורי העבר (השבי) של פרנ-היים בכל פעם שהוא פותח בהם. וכדאי לראות כיצד מעצב המספר את הניגוד ביניהם בענין זה, במונולוג של פרנהיים (עמ' של"ד). מונולוג זה הוא אבסורדי מבחינת תחושת ההווה, שכן הריהו מונולוג של אהבה שאין בו רמז לקרל גייס ולמתחיות כלשהי בין פרנהיים לאיננה. ההווה מתבטל בו למעשה. איננה מסתלקת (ולא ברור אם באמצע המונולוג או בסופו) בלא שפרנהיים חש בכך. איננה מגשימה בכך את תחושת ההווה התריפה שלה.

לניגוד בין השנים ניתן אף ניסוח אחר:

„אמר וורנר, ואם אני עצמי אספר לך?
אמרה איננה, מה השעה?

חייד וורנר לאמר, לא כך המשל אומר, דעם

דבר הלמד מענינו הוא, שתוך כדי מהלך השיעור לא תהא התפתחות הדיון עוקבת בהכרח אחר סדר הניתוח שהוצע לעיל. קרוב לוודאי שהדברים יעלו בדיון על פי סדר בליטותם התכ-נית בעיני התלמידים. הבחנות ב„השקפות” וני-סוחיהן, למשל, תיתפסנה ביתר מהירות מאשר הבחנות בדרכי עיצוב „דקות”. משום כך כדאי לארגן את הדיון בשיעור לאור דרך היקלטות זו. הצגת השאלות בשיעור הראשון תסתכם, איפוא, בקירוב בדרך הבאה:

1. (א) מהו מיבנה הסיפור בקווים בולטים?
(ב) מהו המכנה המשותף בין הקווים המב-ניים לגבי הצגת הגיבור?

2. ניתוח קטע ראשון.

- (א) קריאה מלאה בעמ' שכ"ה-שכ"ו.
- (ב) כיצד מעוצבים הגיבורים בדיאלוג?
שאלות משנה:

— מהי התייחסות השנים אל ה„שינוי בזמן”?
התלמידים יופנו להצבעה מפורשת למשפטים הנוגדים (כגון „שנשתנה משהו בעולם”, „העולם שהנחת בשעת המלחמה נשתנה, ואף עיקר ענינינו נשתנה”, כנגד: „ולא דרכו של עולם שאשתו של איש מקבלת פני בעלה שחוזר ממרחקים?” „מה אתה סבור היינץ גייס, אם היתה איננה באה? כלום דבר זה רחוק מן השכל?”).

— כיצד מתייחסים השנים אל מושג ה„חו-פיש”? — (גם כאן חשובה הצגת המשפטים בני-סוחם המילולי המפורש: „איננה ברשות עצמה עומדת ואין אנו עוקבים אחרי פסיעותיה” כנגד „כמדומה אני יעדיין יש לי רשות כל שהוא עליה.”).

- (ג) מה בין העיצוב ב„דיבורים” לבין העי-צוב של הדמויות בדרכים אחרות?
שאלות משנה:

— כיצד מאירה הציגרה את דמות שטיינר?
— כיצד מאירות אותו תנועותיו והבעותיו?
— כיצד מואר פרנהיים על ידי הבעותיו ותנועותיו? ומהו היחס בין טענות הגיבורים בדיאלוג לבין הצגתם בדרכים האחרות?
(ד) מדוע מועלית סתירה זו בדמויות?

עיקר השינוי מצביע על רויגנאציה בתפישת הזמן. פרנהיים תופש שלא הוא אדון לזמנו, למצוי-אותו, אלא זמנו אדון לו. ובכך משיג הוא למעשה מה שהשיגו האחרים זה מכבר, שאכן „השתנה משהו בעולם”.

וכדאי לראות כאן מחדש את המשפט הפותח כנגד המשפט המסיים בסיפור זה. המשפט הפותח: תח: „בחזירתו מצא את ביתו נעול” והמשפט הסוגר: „השקיף על החדר ויצא וסגר את הדלת”. לפנינו קו בולט בהתפתחות הגיבור ממצב של סובל נאיבי, שעדיין אינו מבין את מצבו, לכלל מצב של סובל המבין ונכנע לגורלו. בכך נושא הסיפור משמעות מעגלית-גורלית. גורלו של הגיבור מואר כצפוי מראש — בעוד שמהלך הסיפור מאיר את הדרך הפנימית שעל הגיבור לעבור בכדי שיקבלו על עצמו.

השיעור השני יסתכם, איפוא, בהצגת הדברים הבאים:

- 1) קריאת הקטע השני: עמי' של"ג עד הסוף.
- 2) בדיקת המוטיב הראשון: המשל הגרמני. כיצד הוא מופיע בטקסט לראשונה וכיצד לאה-רונה? ומה משמעות ההבדל?
- 3) בדיקת המוטיב השני: ענין הנעלים. כיצד מופיע הענין לראשונה? וכיצד לאחרונה? ומה משמעות ההבדל גם כאן?
- 4) מה משתמע איפוא משינוי עמדתו של פרנהיים?

- 5) קריאה חוזרת של המשפט הפותח את הסיפור כנגד המשפט המסיים לאור השאלה: מה בין פתיחת המעגל לסגירתו?

ש ע ו ר ש ל י ש י

אם בשני השיעורים שהוצעו הועמד הדיון על קריאה בשני קטעים מרכזיים התופסים את הקורא עם קריאה ראשונה, הרי בשיעור השלישי מועברים התלמידים אל עיון בסוגיה שהיא „בלתי מובנת” בקריאה ראשונה. התקדמות השיעורים היא איפוא מן הנגלה אל הנסתר. הארת הגיבור הראשי מתעמקת בסיפורנו גם על ידי הפרשה הסתומה שהיא המגלגלת את העלילה הגלויה, היא פרשת קרל נייס. מגמת השיעור תהיה לבדוק לשם מה הובאה פרשה זו

גליקליכן שלעגט קייני שטונדה. המאושר למעלה מן הזמן.

אמרה אינגה, על כגון זה אין אני יודעת מה אשיב” (של"ג).

תכנון של המשפט — משל גרמני המובא כאן במקורו הגרמני ומסב על-ידי כך תשומת לב יתירה אליו, — במידה שניתן לשבצו במסגרת תפיסתו הכוללת של פרנהיים, מאשר את הסתייגות פרנהיים משינויי הזמן, והוא נאחו בו כדי לבטא פקפוק אירוני באושרה של אינגה המותנה ב„שעה”.

בסופו של הסיפור אנו שומעים על שלב אחרון בתפיסת הזמן של פרנהיים, ויש בו משום שינוי מפתיע.

„אחו את הכרטיס בידו וסח עם עצמו, עכשיו אלך לבית הנתיבות ואסע. ואם אחרתי את הרכבת של צהריים אסע ברכבת של ערב. לא המאושרים בלבד הם למעלה מן הזמן, אף מי שאינו מאושר. כל השעות כשרות לו לפורענות”. הכרה זו הצומחת, כפי שמעו-צב, במונולוג פנימי של פרנהיים, מתחזקת בהערה נוספת, קודם לכן, ע”י המספר עצמו: „וכבר נתרוקן מכל מחשבה ואותה המתחיות שהיתה בו התחילה מתרופפת והולכת, אבל צרפני רגליו היו יוקדות וכן כפות רגליו. נראה הדבר שמנעלים שאמר שהם נוחים לא היו נוחים” (של"ה).

— המספר מצביע איפוא גם בשם עצמו וגם בשם פרנהיים על כך שהמציאות התכופה חוללה שינוי בתפיסת הזמן של פרנהיים. המתח שהתקיים לאורך כל הסיפור בין פרנהיים המהפשי את העבר לבין הגבורים המעוגנים בהווה החדש — מסתיים שלא לטובת הראשון. מסתבר, שהמציאות אינה מאפשרת נוסטלגיה (המנעלים הישנים אינם נוחים יותר), פרנהיים מגדיר עצמו כבלתי מאושר, ובכך הוא תופש למעשה את מצבו בהווה, אבל בה בשעה הוא נשאר נאמן לעצמו באיזה אופן. שוב הוא חושב על עצמו בלשונו של אותו משל גרמני כעל מי שהוא „למעלה מן הזמן”, בעוד שלמעשה הריהו חש שהוא למטה מן הזמן, כמובן זה שהזמן, הגורל, רודף אותו ומשיגו בכל שעה.

בעיני שטיינר וכן בעיני אינגה. אולם בעיקר מעסיקה אותו השאלה היכן היה קרל נייס בכל השנים מאז ש„נתמוטט עליו ההר אבל לא כיסה אותו”, כדברי אינגה (עמ' ש"ל): „אם כן, היכן היה כל אותן השנים. אגרות לא כתב, בספר חיים לא נכתב, בפתאום הוא בא ואומר הרי אני כאן ועכשיו, עכשיו אין לנו אלא להעביר את וורנר פרנהיים מן העולם ולקחת את אשתו” (עמ' ש"ל). מתוך שאלתו זו עולה טענה מפורשת בדבר אחריותו של מאהב כלפי אהובתו. קרל נייס הפקיע אחריותו והשים עצמו בין המתים, ומשום כך אין הופעתו המאוחרת ותביעתו מסתברת, שכן בינתיים היה פרנהיים עצמו למאהב, בעל ואב ואחריותו הוא. כטענתו, מתמשכת ואף תופ-שת יותר, מאחר והיה בשביה ונמצא ש„אדרבא, חיים חדשים הוא מבקש” (עמ' של"א). לטענתו אין איש מהגיבורים בסיפור משיב. שטיינר אינו רואה את הבעייה. אינגה רואה אותה, אך אינה ערה לגלות עמדה מוסרית של ממש.

אין זה מקרי בוודאי שהמספר קובע קרבה לשונית רבה בענין זה בין שטיינר לאינגה, בלא שידברו ביניהם. שטיינר אומר: „אין עסקי לספר סיפורים” (עמ' שכ"ח) ואינגה אומרת: „דבר זה סיפור ארוך הוא... אלא שאיני יודעת לספר סיפורים” (עמ' ש"ל); בדרך זו מועמדת אגה כמו שטיינר כנטולת עירנות מוסרית, באופן ששאלת המחאה המוסרית כלפי קרל נייס וטענת זכותו המוסרית של פרנהיים נשארות פתוחות בלא שמישהו מן הגיבורים יסתור אותן. בדרך זו מחזק המספר את מהימנותו המוסרית של פרנהיים בעיני הקורא.

העלאת פרנהיים כ„צודק” יותר מאחרים מת-רחשת בסיפור בשעה שמצבו בעלילה הוא בשפל המדרגה. הרי זה בשעת שיחתו המיוחדת עם אינגה, בעוד זו רוצה לקצר בשיחה בהיותה ממתנה לקרל נייס. לפנינו איפוא לא רק בידודו והצדקתו של ה„צודק”, אלא גם הארה אירונית שלו מזווית ראייה של המציאות. ברם, מנקודת ראייתו של המספר הצדקה זו של הגיבור הסובל מודגשת ביותר. בנקודה זו משיג המספר בדרך הסיפור הקצר המודרני מה שהשיגו גדולי הטרא-גיקונים בדרך הדראמה.

למסגרת הסיפור, במה היא מוסיפה לעיצוב הדמו-יות ולגיבוש העמדה כלפיהן.

פרשת קרל נייס, שהיא עיקרה של ההסתב-כות, נשארת למעשה סתומה. דרך העלמותו — מסתורית, ואנו שומעים עליה מפי פרנהיים בלבד („שנפל עליו הר” — שכ"ח). קשה ממנה דרך „התחיותו” עליה שואל פרנהיים „וכי כבר הגיעה שעת תחיית המתים?” (שם). שאלה בפני עצמה היא מה ראה המספר להכניס לסיפור ריאליסטי גרעין עלילתי כה מוזר, אך לצורך הבנת עניינו חשוב לדאות, שבעוד שפרנהיים מבקש להבין עובדות מוזרות בקשר להעלמותו ובעיקר ל„הת-חיותו” של קרל נייס — הרי שטיינר אינו מעוניין בהן לחלוטין, והוא מגיב על תמיהות הראשון ב„אין עסקי לספר סיפורים” (שם).

דהיינו, ענין שהוא בעייה מסעירה אצל פרנהיים — ויעיד על כך הסגנון המשטנה: „היינץ אהובי (מלה חדשה ביחסים שבין השניים) אתה משטה בי” — הריהו בגדר „סיפורים בטלים” אצל שטיינר. שאלה העומדת פתוחה ותובעת פתרון בעבור הראשון — אינה מגיעה מעיקרה אל השני השקוע בעולמו העיסקי. שאלה זו מח-ייבת ממילא המשך חישובו של פרנהיים, מה שאין כן לגבי שטיינר. האחרון נחשף ומוצה בפרק השלישי. ענין „העלמותו” המסתורית וה„התחיותו” של קרל נייס עשוי להתפרש על-ידי הקורא גם כהארה חדשה, מסוייגת יותר של פרנהיים. שכן, אם נעקוב אחר דרך סיפור הדב-רים בכללות ע"י שטיינר, נוכל להאמין אולי שפרנהיים „העלים” את קרל נייס ואזי החל ל„סבב” את אינגה עד שנתרצתה לו. משפט אחד בפרק זה יש בו כדי להעמידנו על מהי-מנותו של פרנהיים: „והרי אני עצמי וכל שהיו עמו ראינו שנפל עליו הר, ולא שמעתי שהוציאו אותו מתוך המפולת” (עמ' שכ"ח), ברם מהימנות זו שהמדבר (פרנהיים) תובע לעצמו — עדיין טעונה הוכחה בגילויים נוספים. גם אינגה, כמו שטיינר, נפנית רק אל העובדה שקרל נייס חי. לגבי פרנהיים מהווה עובדה זו שאלה מוסרית. בראש וראשונה הוא מגן על עדותו שמסר בעבר, ש„נפל על קרל נייס הר”, ועיקר מגמתו לטהר עצמו מחשד שקר

ה„מצב האנושי” ודרכי איפיונו בין בדרך התיאור הישיר, בין בדרך הדיאלוג ובין בדרך עקיפית יותר עשוי להיות מובן יותר ויותר מתוך צמידות חוזרת ונשנית אל היצירה, שהיא מושכל ראשון כאן כבהוראת כל יצירה טובה.

הסיפור שבחרנו בו הוא מן הסיפורים הריאליסטיים של עגנון שהם מתפרשים מתוכם בלא צורך להרכיב עליהם מערכת פרשנות חיצונית, כמו כן אינו נמנה על הסיפורים בני הרקע היהודי המובהק. החוויה האנושית של השב מן המלחמה בלבוש „אודיסיאי” מודרני שלה, מתגלה בסיפור זה התגלות לא-סימבוליסטית ולא יהודית דווקא. הוראתו של סיפור זה מאפשרת אימון בקריאה טובה ומהנה, בהקשבה למה שמפורש ומה שמובלע במלים וצרופיהן. אימון בקריאת הטקסט יעשה את הקריאה של סיפורים מורכבים יותר של עגנון קלה ופוריה יותר.

הדיון בשיעור השלישי יתנהל איפוא לפי השאלות הבאות:

- 1) מה היא השאלה החוזרת? („קרל ניס חי?” „אמת ולא אמת. מה כאן לא אמת?”).
- 2) מה מטריד את פרנהיים? — יש לעמוד על כך, שהשאלה היא שאלה מוסרית חמורה (עמ' של"א — הקטע העליון כולו).
- 3) מה היא תגובת שטיינר ואינגה כלפי השאלה המוסרית?
- 4) מהו ההבדל בניסוח בין שתי התגובות?
- 5) מה תורמת הצגה זו של עמדת הגיבור להבנת מצבו?

סיכום

בשלושה השיעורים שהצענו נסינו לברר לעצמנו כיצד אפשר להקנות הבנה בסיפור עגנוני קצר שתצמח ישירות מקריאת הטקסט. עיצוב

